Ryszard Zenderowski

Cieszyn jako miasto podzielone granicą państwową : przyczyny i konsekwencje podziału z 1920 r.

Saeculum Christianum : pismo historyczno-społeczne 9/1, 107-126

2002

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MUZEUM HISTORII POLSKI

Saeculum Christianum
9 (2002) nr 1

RADOSŁAW ZENDEROWSKI

CIESZYN JAKO MIASTO PODZIELONE GRANICĄ PAŃSTWOWĄ. PRZYCZYNY I KONSEKWENCJE PODZIAŁU Z 1920 R.

W preambule Europejskiej Karty Regionów Granicznych i Transgranicznych znajduje się zapis, mówiący o granicach jako „bliznach historii": „Granice państw narodowych podzieliły częstokroć europejskie wspólnoty historyczne wraz z ich regionami i grupami narodowościowymi, nie powodując jednak ich zaniku"[1] – czytamy w dalszej części tegoż dokumentu. Europa, a przynajmniej jej znacząca część znajduje się obecnie na etapie, który przyjęło się określać mianem integracji, zjednoczenia, zasypywania dawnych linii podziału, unieważniania ideologicznych stereotypów, na których często ciąży piętno zbrodni i nienawiści rasowej. Ma miejsce w Europie proces „usuwania trucizny" zbyt ciasnego i partykularnego myślenia oraz zawłaszczania wspólnej europejskiej tradycji. Wyraźnie zarysowują się poszczególne, wzajemnie warunkujące się płaszczyzny tożsamości – lokalna, regionalna, narodowa i europejska. Lokalność, umiłowanie małej ojczyzny staje się współcześnie najbardziej autentyczną i wiarygodną legitymację europejską[2].

Granice, które ongiś poraniły i rozdzieliły historycznie ukształtowane społeczności, stają się obecnie miejscem szczególnym w procesie integracji europejskiej; najbardziej chyba wymownym w odniesieniu do miast, którym historia XX wieku nie oszczędziła swego okrucieństwa. Szczególnie charakterystyczny wydaje się być tutaj przykład miast, czy raczej poszczególnych części tego samego organizmu miejskiego, przez które przebiegała tzw. granica przyjaźni (między „bratnimi socjalistycznymi narodami"). Doświadczenie kilkudziesięciu lat reżimu komunistycznego dowodzi, że rzadko kiedy przyjaźń ta była autentyczna, za to granica okazywała się wyjątkowo szczelna i odpychająca. To właśnie na

---

[1] *Europejska Karta Regionów Granicznych i Transgranicznych*. W: *Europejska Karta Regionów Granicznych i Transgranicznych oraz materiały informacyjne, dokumentacyjne i metodyczne*. Red. T. Sznurowski. Warszawa 1999, s. 13-19.

[2] Por. H. Skorowski, *Europa Regionu. Regionalizm jako kategoria aksjologiczna*. Warszawa 1998, s. 169-221; K. Krzysztofek, *Region i regionalizm w perspektywie europejskiej*. W: M.S. Szczepański, *Górny Śląsk na moście Europy*. Katowice 1994, s. 58-61.

przykładzie owych miast widać doskonale – jak się zdaje – wszelkie niuanse i zawirowania, historyczne obciążenia i wyzwania stojące przed integracją europejską pojmowaną jako zadanie moralne.

Cieszyn i Śląsk Cieszyński stanowi wymowny przykład, do którego stosują się powyższe stwierdzenia. Poza Cieszynem w Europie Środkowej wskazać można jeszcze przynajmniej kilka podobnych przykładów. Na samej tylko granicy polsko-niemieckiej znajduje się pięć miast podzielonych: Zgorzelec-Görlitz, Gubin-Guben, Słubice-Frankfurt an der Oder, Kostrzyń-Kietz, Zasieki-Forst. Podobna sytuacja ma miejsce w przypadku węgierskiego Komárom i słowackiego Komarna, jak również węgierskiego Sátoraljaújhely i słowackiego Slovenského Nového Mesta. Na pograniczu niemiecko-luksemburskim znajduje się podzielone Esternach. Nie można tutaj nie wspomnieć o największym w Europie mieście podzielonym do 1990 roku, czyli o Berlinie[3]. Historia tych podziałów sięga najczęściej okresu końca II wojny światowej, gdy podobnie jak po I wojnie światowej dzielono Europę nie w oparciu o granice kulturowe, lecz granice możliwości politycznych i militarnych ówczesnych mocarstw i poszczególnych państw europejskich.

1. Problem zmiennej przynależności państwowej miasta

Cieszyn wielokrotnie zmieniał swą przynależność państwową, a nasilenie tej tendencji przypadło na wiek XX. Historia grodu cieszyńskiego datuje się od końca X wieku, kiedy to Mieszko I zjednoczył ziemie polskie, w tym także tereny położone nad rzeką Olzą. W XI wieku Cieszyn posiadał rangę kasztelani. Przez trzy wieki miasto należało do korony polskiej, chociaż pozostawało terytorium spornym i polscy władcy zmuszeni byli toczyć o nie ciągłe walki. Brzemienną w skutkach dla przynależności Cieszyna do Polski okazała się decyzja Bolesława Krzywoustego o podziale Polski na dzielnice z roku 1139[4].

Słabość Polski wykorzystała czeska dynastia Przemyślidów, którzy zainteresowali się bardziej niż dotychczas ziemiami należącymi do kasztelani cieszyńskiej. Książęta śląscy, pozostający ze sobą w ciągłym konflikcie okazali się niezdolni do prowadzenia wspólnej polityki. W roku 1291 Mieszko Cieszyński zobowiązał się udzielić pomocy czeskiemu królowi Wacławowi II w wyprawie na Polskę, a tym samym pozyskać łaskę potężnego protektora. W 36 lat później (1327) jego syn Kazimierz I złożył hołd Janowi Luksemburczykowi, co oznaczało inkorporację Śląska Cieszyńskiego w granice korony czeskiej[5].

---

[3] Jako przykład poza Europą wskazać można stolicę Cypru – Nikozję. Poza tym wiele jest miast i regionów podzielonych nie w sensie administracyjnym, państwowym, lecz ekonomicznym, kulturowym i społecznym (np. Jerozolima).

[4] S. Zahradnik, M. Ryczkowski, *Korzenie Zaolzia*. Warszawa-Praga-Trzyniec 1992, s. 12-15.

[5] Tamże.

Śląsk Cieszyński przez dwa wieki pozostawał pod panowaniem królów czeskich, po czym ziemie te dostały się pod zwierzchność dynastii Habsburgów, która otrzymała w ramach lenna ziemie należące do państwa czeskiego. Stało się tak w roku 1526 na mocy układu podpisanego na początku XVI wieku między królem polskim Zygmuntem Starym a czesko-węgierskim monarchą Władysławem (obaj Jagiellonowie). Zakładał on, iż w przypadku wygaśnięcia dynastii Jagiellonów, tron czeski (do którego należał Cieszyn) oraz węgierski przypadnie Habsburgom[6].

Z kolei w roku 1653 zakończył się kilkusetletni okres panowania w Cieszynie Piastów śląskich, co dla Śląska Cieszyńskiego oznaczało już nie zwierzchność, lecz bezpośrednie panowanie władców z monarchii austriackiej. W sumie zwierzchność i panowanie habsburskie zaliczyć należy w historii Cieszyna do najdłuższego, bo trwającego prawie cztery wieki. Trzy wieki panowania polskiego, dwa wieki władzy królów czeskich oraz cztery wieki władztwa austriackiego, a od połowy XIX wieku austro-węgierskiego wywarły swoiste piętno na mieście. Wiek XX również wniósł swój wkład w tę statystykę. Wystarczy tutaj wspomnieć, iż na przestrzeni niespełna 30 lat Cieszyn kilkakrotnie zmieniał swą przynależność państwową (1920, 1938, 1939, 1945)[7]. Problem przynależności Cieszyna i Śląska Cieszyńskiego, a raczej interpretacja polityczna poszczególnych faz historii miasta i regionu nadal – jak się zdaje – rodzi wiele kontrowersji, w omawianym zaś okresie (XIX/XX w) stanowił on jedną z osi konfliktu o granice.

2. Przyczyny podziału miasta w 1920 roku

Odpowiedź na pytanie o przyczyny podziału Cieszyna i Śląska Cieszyńskiego musi być złożona, nie da się bowiem wskazać na jedną i decydującą. Najogólniej rzecz ujmując, można wyróżnić dwie grupy przyczyn. Do grupy pierwszej (przyczyn pośrednich) zaliczyć można przesłanki o charakterze pozapolitycznym, czyli czynniki społeczne, ekonomiczne i kulturowe, które rodziły konflikty i nieporozumienia. Grupę drugą stanowią przesłanki o charakterze politycznym (przyczyny bezpośrednie), czyli działania polityczne na skalę lokalną, międzypaństwową i europejską, które zmierzały do rozwiązania kwestii cieszyńskiej w myśl określonej ideologii. Problem „własności" miasta i sporu o Cieszyn i Śląsk Cieszyński nie powstał w 1918 roku (z chwilą powstania niepodległej Polski i Czechosłowacji), jak można by wnioskować na podstawie pobieżnych opracowań poświęconych dziejom Śląska Cieszyńskiego. Cztery wie-

[6] Tamże.

[7] B. Havliček, *Minulost a přitomnost Českého Těšína v hlavních obrysech. „Těšínsko"* 1970 nr 4, s. 5-7; S. Zahradnik, *Nástin historického vývoje*. W: *Polská národní menšina na Těšínsku v Česke republice*. Red. K.D. Kadłubiec. Ostrava 1997, s. 10.

ki przynależności do Monarchii Austriackiej, a od połowy XIX w – do Austro-Węgierskiej nie uśpiły ani ambicji czeskich do restytucji swej władzy nad tym terenem, ani polskich przekonań o piastowskim charakterze Cieszyna i konieczności włączenia go do odradzającego się państwa polskiego.

Przyczyny pozapolityczne

Nie wchodząc specjalnie w szczegółową analizę zmian jakie zachodziły w XIX wieku na terenie Śląska Cieszyńskiego, należy wskazać na dwa znaczące czynniki pozapolityczne mające niewątpliwie wpływ na późniejszy rozwój wypadków politycznych.

Po pierwsze, istotnym czynnikiem zmieniającym oblicze regionu cieszyńskiego był dynamiczny rozwój przemysłu, głównie wydobywczego i hutniczego. Uprzemysłowienie nie tyle zmieniało strukturę zatrudnienia i styl życia miejscowej ludności, ile przede wszystkim – bo to właśnie zdaje się mieć ważne znaczenie dla rozwoju stosunków polsko-czeskich – skutkowało rosnącą imigracją robotniczą z terenów ówczesnej Galicji, czyli czysto polskiej prowincji Monarchii Habsburskiej. Z terytorium Czech i Moraw natomiast emigrowała zdecydowanie mniej liczna grupa, która zasilała przeważnie stanowiska kierownicze różnych szczebli, w przeciwieństwie do Polaków, którzy skazani byli – z uwagi na brak wykształcenia – na przyjmowanie prac czysto fizycznych[8].

Gwałtowna industrializacja i towarzysząca jej urbanizacja zmieniały strukturę demograficzną w niespotykanym do tamtej pory tempie. W ciągu zaledwie 30 lat (1880-1910) liczba ludności Śląska Cieszyńskiego wzrosła z 268 tys. do 435 tys. W ostatnim roku pierwszej dekady XX wieku aż 25% mieszkańców stanowiła ludność napływowa. Taka sytuacja nie mogła nie rodzić konfliktów[9]. Industrializacja miała jeszcze to znaczenie, że wprowadzała *de facto* podział między lewo- i prawobrzeżną częścią Śląska Cieszyńskiego. O ile lewobrzeżna część stawała się terenem wybitnie przemysłowym, o tyle prawobrzeżna (przyznana później Polsce) – pozostawała w dużej mierze terenem rolniczym[10].

Drugim czynnikiem, który można by uznać za praprzyczynę późniejszego podziału Śląska Cieszyńskiego jest zapoczątkowany na większą skalę w połowie XIX wieku proces uświadomienia narodowego mieszkańców Śląska Cieszyńskiego. Tej tematyce poświęcono stosunkowo najwięcej opracowań dotyczących najnowszej historii Śląska Cieszyńskiego, dopatrując się tutaj klucza do zrozumienia kwestii cieszyńskiej. Warto jednak zwrócić w tym przypadku szczególną uwagę na rozróżnienie tych opracowań i analiz, które z założenia niejako służyły określonej ideologii narodowej i wspierać miały roszczenia

[9] Por. S. Zahradnik, M. Ryczkowski, *Korzenie Zaolzia*, s. 41-47.

[10] R. Prokop, *České Těšínsko z pohledu geopolitického po pětasedmdesáti letech existence*. *„Těšínsko"* 1995, nr 3, s. 9-10.

terytorialne oraz tych, w których autorzy starają się zachować minimum obiektywizmu.

Równie ważne wydaje się tutaj rozstrzygnięcie, czy proces uświadamiania narodowego prowadzony przez inteligencję niemiecką, polską i czeską kreował *de facto* zarzewia przyszłych konfliktów politycznych, czy raczej był odpowiedzią, a raczej stosownie nazywał i wykorzystywał funkcjonujące od lat antagonizmy. Tak czy inaczej faktem jest, że pojawiające się coraz częściej pod koniec XIX i na początku XX wieku konflikty na tle narodowościowym były w jakiejś mierze rezultatem akcji uświadamiania narodowego. To, iż coraz większa liczba mieszkańców zaczynała identyfikować się z konkretną kulturą narodową, przynależeć do organizacji o charakterze narodowym musiało rodzić konsekwencje natury politycznej. Coraz częściej dostrzegano wagę polityczną tego, do jakich wartości narodowych odwołuje się dany mieszkaniec regionu, przeczuwając słusznie, że w perspektywie stopniowej demokratyzacji życia ma to wielkie znaczenie dla przyszłych granic państwowych i wpływów politycznych[11].

Proces uświadamiania narodowego trudno jest ująć w jakieś sztywne ramy czasowe, można natomiast ogólnie stwierdzić, iż – podobnie jak dla reszty Europy – dużym impulsem była tutaj Wiosna Ludów z 1848 roku. Już na początku lat 40. XIX wieku powstały trzy organizacje stawiające sobie za cel przeprowadzenie akcji uświadamiania narodowego na Śląsku Cieszyńskim. Niemcy oraz ludność germanofilska założyli organizację pod nazwą „Gelehrtenverein", Czesi – „Besedę", zaś Polacy – „Złączenie Polskie"[12]. W późniejszym czasie zaczęły powstawać kolejne organizacje stawiające sobie za cel edukację narodową mieszkańców Śląska Cieszyńskiego.

Biorąc pod uwagę okres od trzeciej i czwartej dekady wieku XIX do I wojny światowej, można stwierdzić, iż do początku lat osiemdziesiątych, decydującą rolę w uświadamianiu narodowym odgrywały na Śląsku Cieszyńskim środowiska polskie i niemieckie, dopiero w latach osiemdziesiątych rozpoczęła się wzmożona działalność czeskich agitatorów. Należy również zauważyć, iż wymienione wyżej podmioty krzewiące ideologię narodową, dysponowały znacząco różniącymi się pod względem ilości i jakości środkami propagowania swojej kultury. Pod tym względem zdecydowanie lepiej wyposażone były organizacje niemieckie, wspierane przez kapitał oraz mające poparcie urzędników wyższego szczebla oraz czeskie, dysponujące zapleczem administracji niższego szczebla. Polacy zaś skazani byli na pozyskiwanie środków od środowisk rolniczych oraz robotniczych[13].

Zarówno masowy napływ ludności związany z *boomem* przemysłowym pod koniec XIX wieku, jak również proces uświadamiania narodowego zapoczął-

[11] Por. S. Zahradnik, *Nástin...*, s. 12-14.
[12] S. Zahradnik, M. Ryczkowski, *Korzenie Zaolsia*, s. 59-63.
[13] Tamże, s. 37.

kowany w pierwszej połowie tegoż wieku sprawiły, iż Śląsk Cieszyński stał się areną znaczących przeobrażeń społecznych, ekonomicznych i kulturowych, które znajdowały określone definicje i konsekwencje polityczne. Naturalnie można by wskazać na szereg innych przyczyn warunkujących spór i późniejszy podział Cieszyna, a odwołujących się do szerszego kontekstu np. do stosunków polsko-czeskich w ogóle.

Przyczyny polityczne

Kwestię politycznych uwarunkowań podziału Cieszyna i całego Śląska Cieszyńskiego widzieć należy w kilku wymiarach: w wymiarze lokalnym, regionalnym (polsko-czechosłowackim) i europejskim. Można powiedzieć, że o ile kwestia podziału Śląska Cieszyńskiego jeszcze pod koniec 1918 roku miała charakter lokalny i towarzyszyły temu stosowne porozumienia strony czeskiej i polskiej, o tyle na przełomie 1918 i 1919 roku kwestia ta zagościła na trwałe jako jedna z najważniejszych przeszkód w rozwoju dobrosąsiedzkich stosunków polsko-czeskich, zaś jeszcze w roku 1919 kwestia cieszyńska na dobre stała się jednym z problemów, z którym zmuszona była zmierzyć się społeczność międzynarodowa reprezentowana przez uczestników Konferencji Wersalskiej i Rady Ambasadorów w Spa. W krótkim zatem czasie kwestia granicy polsko-czeskiej na omawianym odcinku „awansowała" do rangi problemu międzynarodowego[14].

W obliczu rozpadu Monarchii Austro-Węgierskiej na Śląsku Cieszyńskim zaczęły powstawać zalążki władzy państwowej zarówno polskiej jak i czeskiej. 19 października 1918 roku w Cieszynie ukonstytuowała się Rada Narodowa dla Śląska Cieszyńskiego, która w niecałe dwa tygodnie później wydała deklarację proklamującą przynależność Śląska Cieszyńskiego do Polski, której kształt terytorialny ani ustrój nie był jeszcze wtedy określony. Podobne przedsięwzięcie miało miejsce po stronie czeskiej, gdzie 29 października 1918 roku, czyli dzień po tym jak w Pradze ogłoszono powstanie niepodległej Czechosłowacji, powstał Zemský Národní Výbor pro Slezsko, który dążył do włączenia pierwotnie całego, a później już tylko większej części Śląska Cieszyńskiego do Czechosłowacji. Obydwie te organizacje, które przecież nie stanowiły jeszcze oficjalnej władzy państwowej starały się podporządkować sobie władze miejskie i starostwa, a tym samym tworzyć zręby państwowości na danym terytorium. W rezultacie tej akcji władze lokalne ponad 70% terenów Śląska Cieszyńskiego uznały zwierzchnictwo Rady Narodowej dla Śląska Cieszyńskiego. Postulat włączenia Śląska Cieszyńskiego do jednego lub drugiego nowopowstałego organizmu państwowego, bez dzielenia go wysuwany był co prawda

[14] Por. J. Valenta, *Rozdělení Těšínska před sedmdesáti lety*. „*Těšínsko*" 1990, nr 4, s. 1-4.

przez przedstawicieli zarówno władz lokalnych jak i konstytuujących się rządów Polski i Czechosłowacji, jednak w rzeczywistości nikt nie wierzył w taką możliwość. Realizm nakazywał wówczas myślenie w kategoriach korzystnego podziału[15].

Kierując się tą logiką, między Radą Narodową dla Śląska Cieszyńskiego a jej czeskim odpowiednikiem (Zemský Národní Výbor pro Slezsko) doszło na początku listopada 1918 roku do podpisania umowy o rozgraniczeniu kompetencji. W myśl jej postanowień, Polacy mieli sprawować kontrolę nad większością spornego obszaru, Czechom zaś przypadł jedynie powiat frydecki i część gmin z powiatu frysztackiego. Porozumienie to miało charakter tymczasowy, a ostateczną decyzję w tej sprawie podjąć miały władze centralne w Warszawie i Pradze[16].

Wydawało się, że taka ugoda uwzględniająca granicę etnograficzną i układ sił politycznych zostanie zaaprobowana przez władze Polski i Czechosłowacji, które będą chciały uniknąć otwartego konfliktu w tej sprawie. Tak się jednak nie stało. Sprzeciw Pragi wymusił rewizję tego porozumienia. Tym sposobem zaczął się drugi etap w batalii o przynależność państwową ziem Śląska Cieszyńskiego. Od tej pory decydujący głos mieli politycy z Warszawy i Pragi, postrzegający kwestię cieszyńską z nieco innej perspektywy aniżeli działacze lokalni. Należy tutaj zauważyć, że gdyby przyjęto rozwiązanie z 5 listopada Cieszyn nie zostałby przedzielony granicą państwową[17].

Istotę beznadziejności konfliktu Polski i Czechosłowacji o Śląsk Cieszyński można by wytłumaczyć tym, że obydwie strony przyjęły całkowicie odmienne paradygmaty i kryteria, na podstawie których dążono do wyznaczenia granicy. Strona czechosłowacka obstawała przy kryterium historyczno-prawnym oraz gospodarczo-komunikacyjnym, zaś polska – przy kryterium etnograficznym. Godzi się również zaznaczyć, że zatargi o ziemie cieszyńskie rozgrywały się w stosunkowo niepewnej sytuacji politycznej w Europie Środkowej i Wschodniej. Wystarczy wspomnieć obrady Konferencji Wersalskiej, gdzie dopiero formułowano przyszły kształt Europy, a przez to sytuacja geopolityczna Polski i Czechosłowacji stała pod znakiem zapytania. Poza tym i Polska, i Czechosłowacja miały poważne problemy z wyznaczeniem swoich granic poza Śląskiem Cieszyńskim – Czechosłowacja zmuszona była walczyć o korzystny dla siebie kształt granicy z Niemcami, Austrią i Węgrami, Polska zaś – z Niemcami, ale przede wszystkim Rosją radziecką, która to wojna – jak się później okazało – miała dość istotne znaczenie dla ostatecznego wyznaczenia granicy polsko-czechosłowackiej na odcinku Śląska Cieszyńskiego.

[15] Tamże.

[16] Por. K. Nowak, *Dzieje Śląska Cieszyńskiego po 1918 roku*. W: *Śląsk Cieszyński. Zarys dziejów*. Cieszyn 1998, s. 107-109.

[17] Tamże.

Do tego wliczyć należy jeszcze konflikt o inne fragmenty granicy polsko-czechosłowackiej (Spisz i Orawa) [18].

Rząd czechosłowacki początkowo konsekwentnie obstawał za przynależnością całego Śląska Cieszyńskiego do Czechosłowacji motywując to faktem prawno-historycznej przynależności tych ziem do korony czeskiej, czyli konsekwencjami hołdu lennego złożonego w XIV wieku. Taka argumentacja pozwalała domagać się włączenia całego omawianego terytorium, łącznie z tymi terenami, na których ludność czeska praktycznie nie występowała (np. Bielsko). Jednak argumentem bardziej pragmatycznym, zwłaszcza w perspektywie przerzucenia tej kwestii na forum rozstrzygnięć międzynarodowych (do czego w pewnym okresie zmierzał rząd w Pradze), okazało się stwierdzenie, iż bez linii kolejowej tzw. bogumińsko-koszyckiej (prowadzącej przez Cieszyn) o strategicznym znaczeniu dla komunikacji czesko-słowackiej, jak również bez zaplecza kopalń węgla kamiennego młoda republika nie będzie w stanie przetrwać, a przez to zdestabilizuje i tak już kruchy porządek międzynarodowy (ten typ argumentacji okazał się być trafny m.in. w rozmowach rządu czechosłowackiego z dyplomacją francuską)[19].

W konflikcie międzypaństwowym o Śląsk Cieszyński strona polska przyjęła w rozmowach z rządem czechosłowackim, jak również w próbach pozyskiwania ewentualnych sojuszników strategię argumentacyjną odwołującą się w pierwszym rzędzie do racji etnograficznych. Ze spisów ludności przeprowadzonych pod koniec XIX i na początku XX wieku wynikało niezbicie, że większość terenów zamieszkuje ludność władająca na co dzień językiem polskim lub przyznająca się do narodowości polskiej wprost. Politykom polskim mogło się wydawać, iż w okresie obowiązywania tzw. zasady Wilsona gwarantującej narodom prawo do samookreślenia się, rozstrzygnięcie do kogo powinien należeć w większej części Śląsk Cieszyński nie pozostawia wątpliwości[20].

Z uwagi na daleko posuniętą rozbieżność racji czeskich i polskich, trudno było spodziewać się rozstrzygnięcia satysfakcjonującego obydwie strony. Bilateralne rozmowy nie przynosiły rezultatu mogącego zamknąć kwestię cieszyńską. W tych okolicznościach strona czechosłowacka zdecydowała się na działania zbrojne w celu przejęcia kontroli na całym terytorium Śląska Cieszyńskiego. Miało to miejsce pod koniec stycznia 1919 roku – ofensywa czechosłowacka wykorzystując fakt, iż większa część stacjonujących w Cieszynie sił militarnych zaangażowana była w wojnę na Wschodzie[21], ruszyła w kierunku Bielska

[18] Por. J. Gruchała, *Droga Cieszyniaków do Polski odrodzonej*. Katowice 1988, s. 86-112.
[19] Tamże.
[20] Tamże.
[21] Por. K. Karnkowski, *Polska a Czechy*. „Kultura" 1992, nr 1-2, s. 131; M. Borák, *Stosunki czesko-polskie w świadomości Polaków na Śląsku Cieszyńskim po 1989 roku*. W: *Transgraniczność w perspektywie socjologicznej*. Red. L. Gołdyka. Zielona Góra 1997, s. 66.

i tylko zacięty opór sił polskich zatrzymał ją na linii Wisły w okolicach Skoczowa (ok. 15 km od dzisiejszej granicy)[22]. Historycy czescy akcję tę argumentują chęcią niedopuszczenia do przeprowadzenia na Śląsku Cieszyńskim planowanych na koniec stycznia wyborów parlamentarnych do Sejmu polskiego, a tym samym ustalenia zwierzchności państwowej metodą faktów dokonanych[23]. Większość historyków polskich jest jednak zdania, że chodziło tu raczej o wypracowanie przez Czechosłowację dogodnej sytuacji wyjściowej dla rokowań w ramach konferencji pokojowej w Paryżu.

Od tego wydarzenia datować można trzeci etap batalii o Śląsk Cieszyński, etap, który trwał półtorej roku pod znakiem umiędzynarodowienia kwestii cieszyńskiej. 3 lutego w Paryżu przedstawiciel delegacji polskiej Roman Dmowski podpisał z ministrem spraw zagranicznych Czechosłowacji Edvardem Benešem ugodę polityczną, w wyniku której wojska czechosłowackie miały wycofać się z zajętego siłą terytorium. Do Cieszyna zaś przyjechała międzysojusznicza komisja mająca przygotować specjalny raport dla konferencji pokojowej w Paryżu[24].

Okres umiędzynarodowienia konfliktu cieszyńskiego był – jak się zdaje – najbardziej gorącym etapem w sporze o Śląsk Cieszyński. Brak porozumienia między stroną polską a czechosłowacką pogłębiał tylko kryzys, na który dodatkowo wpływ miały stale zmieniające się i sprzyjające raz jednej, raz drugiej stronie propozycje komisji międzysojuszniczej jego rozstrzygnięcia. Odtąd wszystko wskazywało na to, iż spór o Cieszyn rozstrzygnięty zostanie ponad głowami zainteresowanych stron. I tak pod koniec września 1919 roku Rada Najwyższa Konferencji Pokojowej ostatecznie zatwierdziła decyzję o przeprowadzeniu plebiscytu na terenie Śląska Cieszyńskiego, w wyniku czego w styczniu 1920 roku do Cieszyna przyjechała Międzysojusznicza Komisja Plebiscytowa, która przejmując oficjalną władzę i kontrolę nad spornym terytorium miała przygotować plebiscyt, na który z pewnymi oporami zgodziły się ostatecznie Polska i Czechosłowacja. Sytuacja w regionie stała się jeszcze bardziej napięta za sprawą działalności licznych – polskich i czeskich – bojówek i grup paramilitarnych, których celem było „przekonywanie" mieszkańców do oddania głosu na Polskę lub Czechosłowację[25]. Niemało zamieszania w całą sprawę wniosła działalność Śląskiej Partii Ludowej zrzeszającej głównie Niemców i ludność germanofilską, która początkowo domagała się zagwarantowania niepodzielności Cieszyna i Śląska Cieszyńskiego, a tym samym utworzenia niepodległego i neutralnego państwa obejmującego swym zasięgiem również północną część

[22] J. Gruchała, *Droga...*, s. 86-112.
[23] J. Valenta, *Rozdělení...*, s. 1-4.
[24] K. Nowak, *Dzieje...*, s. 109; J. Gruchała, *Droga...*, s. 86-95.
[25] J. Gruchała, *Droga...*, s. 121-127; Por. K. Szelong, *Polsko-czeska wojna propagandowa*, „Kalendarz Cieszyński" 1990, s. 34-37.

Moraw oraz część zachodniej Galicji z miastem Biała (część dzisiejszego miasta Bielsko-Biała)[26]. Część środowisk niemieckich, głównie o charakterze socjaldemokratycznym posunęła się nawet do proklamowania w odpowiedzi na odwołanie plebiscytu państwa pod nazwą „Arbeiterrepublik Ostschlesien"[27]. Niemożność przeforsowania takiego rozwiązania na skutek tego, iż przedstawiciele konferencji pokojowej postrzegali ten problem raczej przez pryzmat spraw polsko-czechosłowackich z wyłączeniem możliwości powoływania nowego tworu państwowego w tej części regionu, sprawiła, że ślązakowcy zdecydowali się w większości poprzeć postulat włączenia całego Śląska Cieszyńskiego do Czechosłowacji (protestowali jedynie Niemcy bielscy, którzy woleli pozostać w granicach Polski). Przeprowadzenie plebiscytu w warunkach wzmagającego się terroru stawało się coraz mniej możliwe i prawdopodobne. O ile postulat przeprowadzenia plebiscytu forsowała od początku strona polska, i do którego udało się jej przekonać społeczność międzynarodową, o tyle decyzja o odstąpieniu od tego rozwiązania była również w dużej mierze dziełem przedstawicieli Polski. Powoływano się przy tym między innymi na brak realizacji ze strony czechosłowackiej uzgodnień zawartych w protokole paryskim. Historycy czechosłowaccy tłumaczą często odstąpienie Polski od plebiscytu, brakiem pewności wygranej w sytuacji kryzysu w jakim znalazła się Polska w pierwszej połowie 1920 roku (wojna polsko-bolszewicka) oraz sytuacją, w której większość ślązakowców deklarowało swoje proczechosłowackie sympatie[28].

Ostatecznie spór o granicę rozsądzić miał arbitraż Rady Ambasadorów, która w dniu 19 lipca 1920 roku podjęła ostateczną decyzję, z którą związane wcześniejszą deklaracją – zgodziły się strona czeska i polska. Na mocy tej decyzji Polsce przypadł jedynie powiat bielski i część powiatu cieszyńskiego. Sam Cieszyn został podzielony na dwie części, zaś granicę ustanowiono na rzece Olzie.

3. Konsekwencje podziału miasta

Decyzję o poprowadzeniu granicy państwowej w poprzek miasta – stolicy regionu, uznać by można za wyraz panującej wówczas ideologii państwowej, w której kwestie granic, wzajemnego odgradzania się odgrywały kluczowe znaczenie. Poczucie narodowe było jeszcze zbyt słabe, zbyt niedawno odkryte, lęk przed jego nadwątleniem nakazywał wyznaczanie fizycznych, dotykalnych, ostentacyjnie widocznych linii podziału. Dobitnym ukoronowaniem tej potrzeby były właśnie decyzje Traktatu Wersalskiego, wydłużające linię granic w Eu-

[26] R. Žaček, *Dějin...*, s. 63.

[27] D. Gawrecki, *Śląsk Cieszyński w okresie międzywojennym (1918-1938)*. W: *Zarys dziejów Śląska Cieszyńskiego*, Red. J. Valenta. Ostrawa-Praga 1992, s. 80-83.

[28] J. Gruchała, *Droga...*, s. 128.

ropie o osiem tysięcy kilometrów w stosunku do okresu przed I wojną światową. W Wersalu zadecydowano, iż najlepszym modelem rozwoju państwa jest autarkia, czyli dążność do zapewnienia sobie dobrobytu bez uciekania się do kooperacji z innymi państwami, całkowita niezależność, suwerenność pojmowana często w kategoriach absolutystycznych[29]. Podział Śląska Cieszyńskiego i samego Cieszyna nie stanowi zatem odosobnionego przypadku[30]. W tym czasie granice państw narodowych podzieliły również inne europejskie wspólnoty historyczne wraz z ich regionami i grupami narodowościowymi[31]. Konsekwencje podziału Cieszyna podzielić można na następujące kategorie: skutki o charakterze politycznym, społeczno-kulturowym oraz ekonomicznym.

Konsekwencje polityczne

Mówiąc o konsekwencjach politycznych, w pierwszym rzędzie wskazać należy na fakt, iż w *de facto* jednym mieście zaczęły funkcjonować dwa porządki prawno-administracyjne. Oznaczało to, iż polska część miasta podporządkowana została większemu ośrodkowi administracyjnemu (Katowice, zaś po 1975 r. Bielsko-Biała), podobnie jak i czechosłowacka (Opawa, a potem Brno, następnie Ostrawa)[32]. Odtąd charakter miasta kształtowały dwa różniące się co do koncepcji rozwoju miasta i regionu ośrodki polityczne. Zarówno jednak Cieszyn jak i Czeski Cieszyn posiadały przez pewien czas status miasta powiatowego – Cieszyn do 1975 roku, Czeski Cieszyn do 1960 r. Dotychczasowa stolica Śląska Cieszyńskiego przestała *de facto* funkcjonować i – można powiedzieć – została oddana we władanie dwóch innych stolic – polskiego Górnego Śląska (Katowic), po 1975 polskiego tzw. Podbeskidzia (Bielsko-Biała) i czeskiego Śląska (Opawa), a od 1927 roku – Moraw (Brno), następnie zaś Ostrawy. Tym sposobem Cieszyn polski i czeski zmagać się musiały z zagrożeniem marginalizacji i utraty dotychczasowego znaczenia[33]. Odmienny porządek prawny i potrzeba uregulowania spraw związanych z nowym obywatelstwem (część Polaków pozostałych po stronie czechosłowackiej długo, z różnych przyczyn, nie przyjmowała obywatelstwa czechosłowackiego, co niewątpliwie utrudniało im życie), również dostarczały wielu problemów. Trzeba było przystosować się do nowej sytuacji, w której jedna część miasta podlegała jurysdykcji polskiej, druga – czechosłowackiej.

---

[29] E. Skotnicka-Illasiewicz, *Powrót czy droga w nieznane? Europejskie dylematy Polaków*. Warszawa 1997, s. 12-13.

[30] W tym samym czasie np. Czechosłowacji przypadła połowa innego miasta – Komárom, które do 1920 r. pozostawało w granicach Węgier.

[31] *Europejska Karta Regionów Granicznych i Transgranicznych, cz. II.*

[32] S. Zahradnik, M. Ryczkowski, *Korzenie Zaolzia*, s. 75.

[33] R. Prokop, *České Těšínsko...*, s. 9-12.

Konsekwencje społeczno-kulturowe

Co się natomiast tyczy konsekwencji o charakterze społeczno-kulturowym wskazać można tutaj na przynajmniej trzy istotne skutki podziału. Po pierwsze, granica podzieliła rodziny, po drugie – sprawiła iż część organizacji społecznych obejmujących swym działaniem całe terytorium Śląska Cieszyńskiego, w tym Cieszyn musiały zaprzestać działalności (dotyczy to zwłaszcza organizacji polskich) za granicą, po trzecie – pewne znaczenie odegrała tzw. akcja asymilacyjna (skierowana w zasadzie do Polaków), której celem miało być zczechizowanie ludności polskiej zamieszkującej Zaolzie[34].

Utworzenie granicy państwowej niewątpliwie miało istotny wpływ na stosunki rodzinne, utrudniona przecież była komunikacja pomiędzy członkami rodzin, a przez to często dochodziło do ich trwałego rozdzielenia. Tendencja ta uległa nasileniu zwłaszcza w okresie po drugiej wojnie światowej, gdy granica polsko-czechosłowacka była granicą wyjątkowo szczelną i nieprzepuszczalną (dotyczy to zwłaszcza izolacji lat 80.). Jeśli granica nie przerwała kontaktów rodzinnych, to na pewno znacząco je ograniczała. Obowiązywała wtedy zasada, iż jedynie najbliżsi członkowie rodzin mogli odwiedzać się na podstawie przepustki czy zaproszenia, zaś dalszych krewnych widywano przy okazji ważnych uroczystości rodzinnych, takich jak śluby czy pogrzeby. Nie bez znaczenia było jednak i to, że ówczesne służby graniczne często nie honorowały dokumentów uprawniających do przekroczenia granicy i odmawiały odprawy[35].

Drugi aspekt konsekwencji o charakterze społeczno-kulturowym stanowią ograniczenia nałożone na organizacje społeczne działające dotychczas na całym Śląsku Cieszyńskim. Dotychczasowe powiązania organizacyjne instytucji polskich straciły po 1920 roku rację bytu[36]. Na Zaolziu, w tym w Czeskim Cieszynie zawiązało się szereg nowych organizacji o charakterze politycznym, kulturalno-oświatowym, młodzieżowym, wyznaniowym, humanitarnym i sportowo-turystycznym[37]. Mimo, iż organizacje z obydwu części miasta współpracowały ze sobą, to jednak zasadniczy kierunek ich aktywności wyznaczały ramy ustrojowe, społeczne i ekonomiczne w jakich znalazły się Cieszyn i nowo powstałe miasto – Czeski Cieszyn. Organizacje polskie w Czechosłowacji musiały sobie w pierwszym rzędzie ułożyć poprawne stosunki z władzami i organizacjami czeskimi, co dawałoby im podstawy rozwoju. Mi-

[34] Termin „Zaolzie" nie funkcjonuje raczej w języku czeskim, uznawany jest bowiem za ideologiczny, wyrażający polskie roszczenia do tej części Śląska Cieszyńskiego. Czesi wolą zdecydowanie posługiwać się terminem „Těšinsko" lub „Těšínské Slezsko".

[35] J. Rusnok, *Granica*. „Kalendarz Cieszyński" 1996, s. 96-98.

[36] K. Nowak, *Z problemów Śląska Cieszyńskiego w „okresie przejściowym" (sierpień 1920 – czerwiec 1922)*. „Pamiętnik Cieszyński" 1994, t. 8, s. 80-82.

[37] S. Zahradnik, M. Ryczkowski, *Korzenie Zaolzia*, s. 74.

mo, iż konstytucja czechosłowacka gwarantowała mniejszościom narodowym prawo do zrzeszania się, to w praktyce przedsięwzięcia tego rodzaju napotykały na niemałe przeszkody wynikające z kolei z dążenia władzy czechosłowackiej do jak najszybszej asymilacji ludności Zaolzia. Po okresie pluralizmu organizacyjnego w latach międzywojennych, okres po drugiej wojnie światowej (od 1947 r.) scharakteryzować można używając modnego w okresie komunistycznym pojęcia „centralizmu". Poza szkolnictwem wszystkie inne organizacje, stowarzyszenia, związki kulturalno-oświatowe, religijne, socjalne, sportowe nie wspominając już o partiach politycznych, musiały w 1947 roku zakończyć swoją działalność. Nie udało się również odzyskać majątku w postaci polskich banków, spółdzielni, ruchomości i nieruchomości, należących do organizacji społecznych, a więc tego wszystkiego, co na początku wojny zostało skonfiskowane przez Niemców. Na miejsce zlikwidowanych organizacji władze czechosłowackie poleciły podjąć przygotowania do powołania dwóch organizacji polskich: Polskiego Związku Kulturalno-Oświatowego i Stowarzyszenia Młodzieży Polskiej[38].

Trzecim typem konsekwencji podziału o charakterze społeczno-kulturowym była prowadzona przez władze czechosłowackie akcja asymilacyjna, posiadająca zarówno zaplanowany jak i żywiołowy charakter. Polskojęzyczni mieszkańcy Cieszyna zachodniego, którzy znaleźli się w granicach państwa czechosłowackiego, stali się przedmiotem działań, które miały na celu nie tyle wymuszenie lojalności wobec republiki czechosłowackiej, ile osłabienie tożsamości narodowej i więzi z Polską. Rzecz warta odnotowania, iż historycy polscy i czescy różnią się tutaj zasadniczo w ocenie tych działań, poddając dyskusji zarówno skalę jak i cel polityki asymilacyjnej. Polscy historycy częściej mówią o planowym wynaradawianiu, czescy zaś o zmuszaniu mieszkańców Zaolzia do posłuszeństwa legalnej władzy, minimalizując przy tym skalę akcji asymilacyjnej wymierzonej w tożsamość narodową. Generalnie jednak panuje w tym względzie stan niezgody co do celu i skali polityki władz czechosłowackich względem polskojęzycznych mieszkańców Czeskiego Cieszyna i reszty Śląska Cieszyńskiego należącego do Czechosłowacji. Stanisław Zahradnik, znawca problematyki Zaolzia, stwierdza, iż główny nacisk w prowadzonej akcji asymilacyjnej położony został na szkolnictwo, które już w drugiej połowie XIX wieku stanowiło jedno z głównych pól rywalizacji narodowej na Śląsku Cieszyńskim. Władze czechosłowackie przyjęły wtedy taktykę stopniowego osłabiania szkolnictwa polskiego (którego prawa gwarantowała konstytucja) przy jednoczesnym podnoszeniu jakości kształcenia w szkołach czechosłowackich. W przypadku Czeskiego Cieszyna większość szkół dopiero powstawała, gdyż do tej pory ta część podzielonego miasta

[38] Por. tamże, s. 122-124.

ograniczała się do dworca kolejowego i okolicznych fabryk. Na skalę przedsięwzięcia wskazują odpowiednie dane przytaczane przez Zahradnika. Według nich liczba dzieci uczących się w polskich szkołach spadła z 22.104 w 1920 roku do 9.045 w roku 1938 (dane te dotyczą całego Zaolzia). Do kolejnych form asymilacji zaliczyć można – zdaniem Zahradnika – również praktyki wykorzystywania faktu, iż Polacy w zakładach pracy należeli w ogromnej większości do klasy robotniczej, zaś Czesi lub Niemcy piastowali stanowiska kierownicze. W przypadku zwolnień z pracy, Polacy znajdowali się najbliżej „wyjścia" [39]. Podobnie rzecz się miała ze stanowiskami w administracji publicznej, gdzie na terenach zamieszkałych głównie przez Polaków władzę piastowali urzędnicy czescy. W przypadku Czeskiego Cieszyna rzecz miała się nieco inaczej z uwagi na silne wpływy niemieckie. Również przeprowadzona w okresie międzywojennym reforma rolna stała się pretekstem do prowadzenia polityki asymilacyjnej. Praca znajdowała się tylko dla tych, którzy wcześniej zdecydowali się posłać dzieci do czeskiej szkoły. Wystarczy powołać się na oficjalny spis ludności prowadzony od 1880 roku, by zrozumieć, jak duże znaczenie mogła mieć akcja asymilacyjna. Spisy te przeprowadzone były przez cztery władze państwowe, posługujące się jednak często inną metodologią, która różniła się zarówno pod względem organizacji spisu, jak i metody samych badań[40]. Dane, o których mowa najlepiej ilustruje zamieszczona poniżej tabela, dotycząca struktury narodowościowej Czeskiego Cieszyna, który do 1920 pozostawał zachodnią dzielnicą Cieszyna (jako dzielnice: Saska Kępa, Kamieniec i Brandys)[41]. Nawet pobieżna analiza zamieszczonych poniżej danych rodzi zdziwienie, dlaczego na przestrzeni 11 lat (1910-1921) procent ludności polskiej zamieszkałej w Cieszynie zachodnim zmalał z 33,6 do zaledwie 7,4%. O ile fakt ten daje się częściowo uzasadnić zmianą metody statystycznej (polegającej na tym, iż do spisu z 1910 roku komisarze spisowi posługiwali się kryterium języka potocznego, zaś od 1921 do 1930 – kryterium języka ojczystego, co dawało im duże pole do „interpretacji"), o tyle generalny spadek ludności polskiej do poziomu ok. 20% świadczyć może o skuteczności akcji asymilacyjnej. Polacy albo emigrowali, albo deklarowali się jako osoby narodowości czeskiej lub śląskiej. W spisach powojennych obowiązywała już zasada uwzględniania narodowości podawanej przez respondenta[42].

---

[39] Por. S. Zahradnik, M. Ryczkowski, *Korzenie Zaolzia*, s. 76.

[40] Por. S. Zahradnik, *Struktura...*, s. 7-28.

[41] Problem zmian w strukturze demograficznej i narodowościowej Czeskiego Cieszyna poruszony został również w: B. Pitronová, *Obyvatelstvo Českého Těšína do druhé světové války*, s. 74-83.

[42] Por. S. Zahradnik, *Struktura...*, s. 7-10; O powojennych zmianach w strukturze demograficznej Czeskiego Cieszyna pisze: M. Plačková, *Politický, sociální a národnostní vývoj obyvatelstva v Českém Těšíně v letech 1945-1948*, s. 88-112.

Tabela nr 1:
Struktura narodowościowa lewobrzeżnej części Cieszyna

Rok spisu	Razem	Deklarowana narodowość				
		Polacy	*Czesi*	*Niemcy*	*Słowacy*	*Inni*
1880	2869	1050	387	1421	–	1
		36,6%	13,8%	49,5%	–	0,1%
1890	3508	1499	146	1861	–	2
		42,7%	4,2%	53,0%	–	0,1%
1900	4673	1587	134	2952	–	–
		33,9%	2,9%	63,2%	–	–
1910	6524	2195	160	4167	–	2
		33,6%	2,5%	63,9%	–	0,0%
1921	7129	526	2427	3406	–	770
		7,4%	34,0%	47,8%	–	10,8%
1930	9746	1466	4420	3269	–	591
		15,0%	45,4%	33,5%	–	6,1%
1939 (a)	26460	8553	295	15658	1752+	202
		32,3%	1,1%	59,2%	6,6%	0,8%
1950	12460	1424	9586	–	–	1683
		11,2%	75,5%	–	–	13,3%
1961	15536	3261	11942	–	209	124
		21,0%	76,9%	–	1,3%	0,8%
1970	15825	3626	11675	–	382	142
		22,9%	73,8%	–	2,4%	0,9%
1980	23389	5288	17070	–	879	152
		22,6%	73,0%	–	3,8%	0,6%
1991	28737	5014	19466	165	1711	2411 (b)
		17,4%	67,7%	0,6%	6,0%	10,3%

(a) Cieszyn Polski i Czeski; (b) w tym narodowość: morawska (895 (3,1%) i śląska 1150 (6,0%)

Źródło: S. Zahradnik, *Struktura narodowościowa Zaolzia na podstawie spisów ludności 1880-1991*. Trzyniec 1991, s. 74-75.

Konsekwencje ekonomiczne

Wspominając z kolei o konsekwencjach ekonomicznych należy mieć na uwadze wszystkie te zmiany, które naruszyły dotychczasowe struktury i powią-

zania ekonomiczne jak również zmiany, wymuszające niejako podjęcie inwestycji, które w przypadku, gdyby nie doszło do podziału miasta najprawdopodobniej nie byłyby konieczne, a przynajmniej nie byłyby pilne.

Wstępnie postawić można hipotezę, iż obydwa miasta, zarówno Cieszyn jak i Czeski Cieszyn borykały się i w jakiejś mierze nadal borykają się z negatywnymi konsekwencjami ustanowienia granicy państwowej dzielącej miasto. Oczywiście, nie można odmówić słuszności twierdzeniom, iż podział miasta w pewnych dziedzinach zaowocował również postępem. Ażeby uniknąć pomieszania perspektyw, z których formułowane będą oceny skutków podziału, warto – jak się zdaje – przyjąć podział na konsekwencje negatywne i pozytywne w perspektywie krótko- i długoterminowej.

Do negatywnych konsekwencji – tak w krótkiej jak długiej perspektywie zaliczyć należy niewątpliwie fakt, iż Cieszyn pozbawiony został dostępu do głównej arterii komunikacyjnej, zwłaszcza do sieci kolejowej (znaczenie kolei koszycko-bogumińskiej), dzięki której możliwa była komunikacja z głównymi centrami regionu oraz Europy. Dobrym przykładem na to, iż problem ten do tej pory pozostał aktualny, jest możliwość uzyskania bezpośredniego połączenia kolejowego z Czeskiego Cieszyna do Warszawy, podczas gdy dworzec kolejowy w polskim Cieszynie posiada status dworca lokalnego o podupadającej skąd inąd z roku na rok pozycji.

Kolejną negatywną konsekwencją w obydwu perspektywach czasowych była likwidacja w 1921 roku komunikacji miejskiej w postaci linii tramwajowej łączącej od 1911 roku obydwie części Cieszyna. Wynikało to w dużej mierze nie tyle z negatywnego stosunku władz do posiadania wspólnej linii, ile z bardziej prozaicznych przyczyn – przedłużających się kontroli celnych i paszportowych. Dotychczasowy atut jazdy tramwajem (krótki czas przejazdu z cieszyńskiego rynku do dworca kolejowego w Czeskim Cieszynie) stał się tylko wspomnieniem. Poza tym, o ile do 1920 roku linia tramwajowa przynosiła zyski, o tyle po podziale przestawała być opłacalna[43]. Praktycznie do tej pory nie udało się wznowić wspólnej komunikacji miejskiej, jeżeli nie liczyć kilku połączeń autobusowych realizowanych przez Państwową Komunikację Samochodową i czeskiego odpowiednika tej firmy (ČSAD) oraz paru połączeń kolejowych (Polskie Koleje Państwowe – České Dráhy). Przed podziałem tramwaje kursowały co 11 minut łącząc obydwie dzielnice, co doskonale ilustruje różnicę.

Do negatywnych konsekwencji podziału miasta zwłaszcza w wymiarze krótkookresowym zaliczyć należy fakt, iż infrastruktura miejska niezbędna dla codziennego funkcjonowania miasta pozostała po jednej lub drugiej stronie.

---

[43] W. Kożdoń, *Zostały tylko wspomnienia...*, „Głos Ziemi Cieszyńskiej" 1998, nr 52, s. 14; Por. J. Kaminský, *Spolupráce měst Cieszyn-Český Těšín*, s. 155; Por. K. Stenchlá, *Tramvajová doprava v Těšíně*. *„Těšínsko"* 1993, nr 1, s. 17-18; K. Garba, *Úzkorozchodné dráhy na Těšínsku*. *„Těšínsko"* 1983, nr 4, s. 16-18.

Chodzi tutaj głównie o wodociągi miejskie, elektrownię, gazownię, jak również szpital, cmentarz oraz kościoły.

Problem dostaw wody pitnej dla miasta był stosunkowo najbardziej złożony i wymagał odpowiednich uregulowań na szczeblu międzypaństwowym. Ujęcia wody znajdowały się w Tyrze i Oldrzychowicach (po podziale Śląska Cieszyńskiego – w części czechosłowackiej). Stamtąd magistrala wodociągowa doprowadzała grawitacyjnie wodę do zbiorników znajdujących się w polskim Cieszynie, skąd rozprowadzano wodę do obydwu miast. Oznaczało to, iż nieudostępnienie ujęć wody stronie polskiej spowodowałoby zamknięcie jej dopływu do obydwu miast, zaś niedostarczenie wody stronie czeskiej automatycznie zamykało ujęcie. Sytuację tą unormowała umowa polsko-czechosłowacka podpisana w 1929 roku w Ołomuńcu, na mocy której strona polska zobowiązywała się dostarczać gminie Czeski Cieszyn 40% wody uzyskanej ze strony czeskiej. W takiej też relacji miały być rozliczane koszty eksploatacji wszystkich urządzeń wodociągowych niezależnie od ich lokalizacji. Podobna umowa została zawarta w 1946 roku, na mocy której strona polska zobowiązywała się sprzedawać część wody uzyskiwanej z wybudowanego jeszcze przed wojną ujęcia w Pogórzu stronie czeskiej. Na skutek tego, iż od początku lat sześćdziesiątych obydwa miasta miały już własne, niezależne ujęcia wody i kanały dystrybucji umowa z 1946 roku została rozwiązana, przy czym nadal obowiązywała umowa z 1929 roku. Na skutek zaś awarii magistrali z Oldrzychowic, strona czeska postanowiła zawiesić za odszkodowaniem wypłaconym stronie polskiej dostawy wody do Cieszyna. Zatem od stycznia 1969 roku miasto Cieszyn nie korzysta już z wody pochodzącej ze źródeł w Tyrze i Oldrzychowicach. Utrzymano jednak łączącą obydwa miasta sieć wodociągową, aby na wypadek awarii u jednego z sąsiadów można było wzajemnie przyjść z pomocą w zabezpieczeniu ciągłości zaopatrzenia w wodę[44].

Podobnie rzecz się miała w przypadku elektrowni, która została po stronie polskiej oraz gazowni, która przypadła stronie czeskiej. Z uwagi na to, iż miasto posiadało jedną sieć energetyczną i jedną sieć gazowniczą, w początkowym okresie obydwa miasta skazane były na współpracę do czasu, gdy stronie polskiej udało się pozyskać gaz ze źródeł polskich, co nastąpiło w latach pięćdziesiątych, zaś stronie czeskiej energię elektryczną od dostawców krajowych. Taka sytuacja jednak stwarzała zagrożenie wzajemnego odcinania sobie dopływu surowców i energii, co w dobie napiętych przecież stosunków polsko-czechosłowackich nie działało raczej stabilizująco na region[45].

Do 1937 roku jedyny szpital w regionie znajdował się w Cieszynie, co oznaczało dla chorych z Czeskiego Cieszyna konieczność udania się za grani-

[44] *Cieszyn. Zarys rozwoju miasta i powiatu.* J. Chlebowczyk. Katowice 1973, s. 448-451.
[45] Por. R. Mrozek, *K výstavbě města Českého Těšína*, s. 138.

cę w celu leczenia, co również w przypadku zamknięcia granicy stwarzać mogło realne zagrożenie dla życia i zdrowia mieszkańców Czeskiego Cieszyna[46]. Podobnie sytuacja przedstawiała się w odniesieniu do cmentarza, który również pozostał po stronie polskiej. Do połowy lat dwudziestych zmarli mieszkańcy czeskiej części Cieszyna przewożeni byli przez granicę, co raczej trudno określić mianem rozwiązania komfortowego[47]. Zwłaszcza, że przewóz zwłok przez granicę często wykorzystywano jako przykrywkę dla np. alkoholowej kontrabandy.

Podział miasta w szczególny sposób dał się we znaki ewangelickim mieszkańcom Zaolzia, dla których kościół Jezusowy (nazwa kościoła ewangelicko-augsburskiego w Cieszynie), był jedynym miejscem nabożeństw, jak również miejscem, w którym załatwiało się wszelkie formalności związane z obrzędami religijnymi. Dodatkowo większość wyznawców religii protestanckiej przed podziałem mieszkała po zachodniej stronie, czyli tej, która przypadła Czechosłowacji. Dla rozwiązania tego problemu na początku lat dwudziestych odbyło się zebranie ewangelików czesko-cieszyńskich, na którym na skutek nieporozumień podjęto decyzję o budowie dwóch kościołów, zamiast jednego wspólnego. Finansowo silniejszy zbór niemiecki zbudował swoją świątynię na Rozwoju w 1927 roku, zaś polski zbór ewangelicki – w 1932 roku Na Niwach[48]. Również gmina żydowska po podziale Cieszyna nie miała swojej synagogi w Czeskim Cieszynie i podobnie – jak ewangelicy – była podzielona. Na skutek tego w latach 1928 i 1929 powstały dwa domy modlitwy, zaś w roku 1932 zbudowano kolejną synagogę[49].

Osobny problem stanowiło zatrudnienie obywateli polskich po czeskiej stronie i odwrotnie – czeskich po polskiej. Polacy mieszkający w polskiej części Cieszyna zatrudnieni byli głównie w zakładach Czeskiego Cieszyna, w hucie trzynieckiej jak również w ostrawsko-karwińskim zagłębiu węglowym[50]. Jako przykład problemów osób zamieszkałych po czeskiej stronie (z polskim obywatelstwem), a pracujących w Cieszynie (czy ogólnie – po stronie polskiej), wskazać można – za B. Walickim z Rady Polaków na takie fakty jak: po pierwsze – osoby te zmuszone są płacić ubezpieczenia zdrowotne podwójnie (w Polsce i Czechach); po drugie – niejasny status rencistów pracujących w Polsce (są oni odsyłani do czeskich komisji lekarskich, których tryb działania jest odmienny od trybu działania polskich komisji); po trzecie – obywatele polscy nie będąc zameldowanymi w Polsce odcięci zosta-

[46] Por. J. Kaminský, *Spolupràce...*, s. 155.
[47] F. Pasz, *Cieszyńskie cmentarze*, „Znad Olzy" 2001, nr 5, s. 1, 10-11.
[48] O. Lanc, *Ewangelicy na Zaolziu*, „Znad Olzy", 2001, nr 5, s. 8.
[49] Por. H. Wawreczka, J. Spyra, M. Makowski, *Cieszyn, Czeski Cieszyn na starych widokówkach i fotografiach*. Trzyniec 1999, s. 15.
[50] Por. J. Kaminský, *Spolupràce...*, s. 155.

li od powszechnej prywatyzacji, zaś nie posiadając obywatelstwa czeskiego nie mogą brać udziału w prywatyzacji w Czechach; po czwarte – obywatele polscy mieszkający w Czechach a pracujący w Polsce nie mogą korzystać z ulg podatkowych[51].

Problemem wynikającym bezpośrednio z podziału miasta i pokutującym do dnia dzisiejszego jest zorganizowany oraz żywiołowy przemyt przez granicę różnych towarów, zwłaszcza alkoholu, który z jednej strony dawał zatrudnienie mieszkańcom miasta, zarówno sklepikarzom jak i przemytnikom, z drugiej przyczyniał się do wzrostu przestępczości[52]. Mimo wielu uregulowań prawnych sytuacja ta niewiele zmieniła się. Wyjątek stanowi tutaj okres powojenny do początku lat dziewięćdziesiątych, gdy granica w Cieszynie była raczej mało przepuszczalna[53].

Z kolei za pozytywną konsekwencję podziału można – jak się wydaje – uznać samą rozbudowę miasta, powstanie wielu nowych instytucji polskich, ale przede wszystkim czeskich[54]. Trudno uznać przecież budowę nowoczesnego szpitala czy elektrowni oraz kąpieliska miejskiego, jak również wielu nowych szkół za negatywną konsekwencję podziału. Czeski Cieszyn *de facto* stawał się dopiero miastem na bazie niewielkiego zalążka w postaci dworca kolejowego i dzielnicy fabrycznej[55]. Na przełomie lat 20. i 30. uchodził on za najbardziej nowoczesne miasto w Czechosłowacji.

Osobną kwestią jest to, iż brak zintegrowania tychże przedsięwzięć nie pozwalał na dostateczne wykorzystanie możliwości, jakie dawał rozwój obydwu miast. Trzeba tutaj jeszcze zaznaczyć, że problemem jest tutaj nie tylko brak zintegrowania instytucji i urządzeń po obu stronach granicy, ale w określonych przypadkach sam fakt dublowania się, który zaliczyć można do negatywnych konsekwencji podziału. Ma to miejsce na przykład w przypadku budowy linii kolejowej łączącej Cieszyn z Zebrzydowicami. Linia kolejowa do Zebrzydowic prowadzi prawie równolegle do linii kolejowej Český Těšín-Petrovice u Karvine (stacji granicznej leżącej kilka kilometrów od Zebrzydowic).

---

[51] Por. B. Walicki, *Spotkanie grupy parlamentarnej polsko-czeskiej w Cieszynie w dniu 23.06.1997. Kilka uwag i sugestii przedstawicieli Rady Polaków*, Czeski Cieszyn 1997, mps.

[52] Świadectwem wzrastającej skali oraz przemian jakościowych dotyczących tego procederu, są artykuły, a raczej krótkie notki zamieszczane w ówczesnej prasie lokalnej. W interesujący sposób zjawisko to dokumentuje na przykład „Gwiazdka Cieszyńska", dawniej „Tygodnik Cieszyński", Por. „Gwiazda Cieszyńska" 1921, nr 11, s. 3 lub 1921, nr 41, s. 3. Wydaje się, że sama problematyka przemytu w rejonach przygranicznych nie doczekała się jeszcze należytego opracowania, mimo, iż dokumentacja z tego zakresu jest imponująca.

[53] *„Mrówki" sprzed 60 lat*, „Znad Olzy" 1998, nr 1, s. 17.

[54] Por. D. Janák, R. Prokop, J. Krol, *Podstawowe cechy rozwoju czechosłowackiej części Śląska Cieszyńskiego po roku 1945*. W: *Zarys...*, s. 118-154.

[55] R. Prokop, *Sedmdesát let města Českého Těšína*, *„Těšínsko"* 1990, nr 4, s. 5; J. Benatzky, *Několi poznatků ze stavebního vývoje města Českého Těšína*, *„Těšínsko"* 1970, nr 4, s. 28-36; (mh), *Ke vzniku a rozvoji Českēno* Těšína, „Karvinskē Noviný" 1991, nr 2, s. 5.

Można naturalnie pozostawić tutaj otwartą kwestię, czy w przypadku, gdyby Cieszyn nie został podzielony, to czy również zainwestowano by w jego rozwój, tak jak to miało miejsce (skądinąd z naturalnych przyczyn) w przypadku Czeskiego Cieszyna, czy też Cieszyn stałby się typowym miastem pogranicza, o cechach peryferyjnych.

Jako ilustrację reakcji na projekt podziału miasta można przytoczyć fragment artykułu zamieszczonego w „Gwiazdce Cieszyńskiej", lokalnym dzienniku, w którym autor w dramatyczny sposób opisuje Cieszyn po podziale: „widocznie nie ma takiego głupstwa, które by w głowach dyplomatów wylęgnąć się mogło (...) Czemże innym nazwać projekt przepołowienia miasta, jak nie bezmyślnością, głupstwem? (...) Centrum miasta wyglądałoby jak kaleka bez rąk, Saska Kępa jeszcze gorzej, bo jak ręce odcięte od tułowia, bez mózgu i ośrodka nerwowego (...) odcina mu się jedno płuco"[56].

CIESZYN AS A TOWN DIYIDED BY THE STATE BORDER REASONS AND CONSEQUENCES OF THE DIYISION FROM 1920

Summary

As a result of the great political changes in Europe in the end of XIXth and beginning of XXth century – concerning arising new states and the border conflicts – many European historical communities and their regions were divided. Cieszyn and the whole historical region Śląsk Cieszyński (Teschen Silesia) in 1920th shared this schema being divided by the decision of internarional arbitration (The Council of Ambassadors in Spa). From this time both sides of the town inevitably began to go away each other, although there were only 20 meters of Olza river between them. As a consequence of different town's development concepts, demographic changes and other factors, Cieszyn was getting to lose its specificity. Cieszyn before 1920th was perfect example of multicultural, multinational and multireligion town in Central Europe. It was the miniature of pluralistic Europe, which had to fall under the nationalistic claims. 80 years of separate existing Cieszyn and Český Těšín seems to make a interesting perspective for many questions for history, the present and first of all – future of both towns. 80 years of history these towns are on the one hand – time of building and forifying barricades, but on the second hand – time of convincing about destructive consequences and necessity of cooperation. The first aim of this article is presentation the reasons and the consequences of the division from 1920th. Author presents a complicated history of Cieszyn and its state's belongings. Next there is a presentation of non-political (social, cultural and economical) and political reasons and premises of division. After it, author analyses consequences – political, social and cultural, economical.

[56] (F.B.), *Przyszłość Cieszyna*, „Gwiazda Cieszyńska" 1920, nr 30, s. 1-2.